

Evaluating the Political Economy of Iran's Reform Era in Relation to Leftwich's Developmental State Model

Saeed Safi Ardehaei¹ Seyyed Ahmad Movasaghi²

Introduction

The aim of this research is to investigate and discover the most important features of the political economy of the reform era in Iran (1997-2005) and to compare them with the features of the developmental state based on the variables of Leftwich's developmental state. The existence of developmental elites, bureaucratic power and institutional capacity, the independence of the state from social classes, the existence of a controlled civil society, and a suitable international context for the development of the country are the five features of Leftwich's developmental state. Such a state believes in revolution from above and the priority of economic development over political-cultural development. In the second half of the 20th century, we witnessed the emergence of a type of government in East Asia that succeeded in achieving high economic growth rates for their countries and advancing the development process. A notable point in the development process of these countries was the serious differences in their development methods and strategies with the development strategy of Western countries. In the Western world, the development process was driven from the bottom up and from society to the top, that is, the government. Western development in particular had strong themes of liberalism and democracy. However, in East Asian countries, which later became known as the «Asian Tigers», development was led from the top down and vertically by the government. Most importantly, the governments of these countries did not see themselves bound by elements such as liberalism and political or cultural democracy in the development process. The findings of the research show that the most important features and propositions governing the reform state and its elites were: political development, cultural pluralism, human rights and democracy discourse, social freedom, de-escalation in foreign policy, reformism and modernization in various fields, and reliance on the modern middle class. The reformist government prioritizes political-cultural development and bottom-up reforms, which is the opposite of the developmentalist government. The reformist government is somewhat similar to the government envisioned by Leftwich in terms of the variables of the international context and bureaucratic power, but has serious differences with the government envisioned by Leftwich in terms of the variables of the government's independence from all classes and its special relationship with the capitalist class, civil society, and the elite's view of development.

Research Article

Received:
21 May 2025

Revised:
16 November 2025

Accepted:
24 November 2025

Published:
30 November 2025

PP. 109-133

1. PhD. Student of Public Policy, Faculty of Law and Political Science, University of Tehran, Tehran, Iran
Email: saeed safi115@gmail.com Orcid Code: <https://orcid.org/0009-0002-75-6723>

2. Professor of the Political Science Department, Faculty of Law and Political Science, University of Tehran, Tehran, Iran. Email: movasagh@ut.ac.ir Orcid Code: <https://orcid.org/0000-0001-7279-1460>

Research Methodology

The research method is descriptive-analytical, the data collection tool is library, and the research approach is comparative. Accordingly, the characteristics of the reform period are measured and evaluated with the indicators of the Left Vichy developmental government.

Results & Discussion

Comparing the Khatami's Reform Government with Leftwich's Developmental State Indicators

1- Developmental Elites

By analytically examining the political economy of the Reform Era in Iran, we found that political development, cultural pluralism, human rights and democracy discourse, social freedom, de-escalation in foreign policy, reformism, and modernization in various fields were the most important propositions governing this government, and the political elites of this period considered themselves more or less committed to them. In the economic arena, however, no dominant and specific tendency can be found in the Reform Government. Of course, institutionalism and economic liberalism were the two main schools of thought present in the government, but the economy and economic development were not the first priority of the reformist elites, and the nature of the reformists' concerns is different from Leftwich's definition of the developmentist elites, who considered development and industrialization to be prior to culture, democracy, and human rights, and were far from intellectualism and democracy.

2- State Authority

In the East Asian developmentalist states, which Leftwich's definition of the developmentalist state was based on, the state made and implemented its decisions without the effective intervention of other institutions, especially parliament, and this had a significant impact on maintaining the coherence of policies and the consensus of the elites, both of which are the sources of the authority of the developmentalist state. In the reformist state, however, the dominance of the discourse of political development, which directly targeted various aspects of the political structure, caused tension in the political arena, which reduced the authority of the state. The fact that the state considered political development as a prerequisite for economic development was exactly the opposite of the trend that occurred in the East Asian developmentalist states.

3- Independence of the State from Social Classes

The relationship of the reform state with the commercial-industrial capitalist class and state-sovereign capitalism was not at all as strong and organic as Leftwich's definition of the developmental state. The nature of the reform discourse and its emphasis on freedom, civil society, democracy, human rights, and such issues led the reform state to rely most heavily on the modern middle class, and it was this emerging class that formed the main supporters of the reform movement in Iran.

4- Bureaucracy in the Reform Government

The bureaucratic structure in the Reform Government was more organized, up-to-date, modern, disenchanted or more secular, technical, and technocratic than the governments before and after it, and there were attempts to make small moves towards a completely modern system where rationality and meritocracy, independence, and technical

discipline is among the characteristics of the modern administrative system. However, the administrative structure was still not independent of the government and the political sphere and was dependent on it, and like all periods of the Islamic Republic, they did not enjoy independence in decision-making and implementation.

5- Relationship between State & Civil Society

In the Reform Government, as the quantity and quality of civil institutions increased, conservatives' attitude towards these institutions also increased. Basically, conservatives viewed these institutions as the enemy's fifth column and a tool of soft war and cultural NATO, and did not attribute any intrinsic value to them.

6- International Development Context

Unlike East Asian countries, international conditions were not available for the formation of a development-oriented government in Iran during the reform period. Factors such as dual sovereignty within the country and the determination of the Islamic Republic's foreign and security policies by the governing institutions and the firm emphasis of the hard core of power on the continuation of the revolutionary ideology, the coming to power of the neo-con Bush Jr. government in 2001 and Iran's constant threat of military attack and severe military tension in the region that greatly poisoned the breathing space of the reformist and pro-democratic government at home, the beginning of the Iranian nuclear case in 2002 despite the efforts and retreats of the Iranian team to prevent the creation of an international consensus against Iran and the Iranian case from going to the Security Council... The continuous sabotage of the United States of America and the Bush administration in the economic and political arenas against Iran, the destructive regional actors, namely Israel and the Arabs, who cannot tolerate any improvement in Iran's relations with the West and are trying to permanently darken Iran's relations with the West, and especially Iran's relations with the United States of America, all had an impact on this process.

Conclusion

As mentioned, from Adrian Leftwich's perspective, a state that has a development-oriented elite, is independent of social classes, has high bureaucratic power, controls civil society, and creates a suitable international context for the development of its country is called a development-oriented state. The characteristics mentioned by Leftwich were extracted from the development experience of East and Southeast Asian countries, especially South Korea during the era of General Park. By analyzing the political economy of the reform era in Iran, we found that political development, cultural pluralism, human rights and democracy discourse, social freedom, de-escalation in foreign policy, reformism, and modernization in various fields were the most important propositions governing this state, and the political elite of this period also considered themselves more or less committed to them.

In the economic field, however, no dominant and specific tendency can be found in the reform government. Of course, institutionalism and economic liberalism were the two main schools of thought present in the government, but the economy and economic

development was not the first priority of the reformist elites, and the nature of the reformists' concerns differed from Leftwich's definition of the development-oriented elites, who considered development and industrialization to be prior to culture, democracy, and human rights, and were far from intellectualism and democracy. As the case of government authority, it should be said that the reformist government had serious tensions with the governance structure and could not act as the sole or dominant actor designing and implementing development strategies.

Regarding the variable of government independence, it should also be said that the reformist government, like throughout the Islamic Republic, had high power and independence from social classes, and none of the classes had the ability to confront or exert serious pressure on the government. Here too, the reform government was not unlike the Left-Witch developmentist governments that had organic and institutionalized relations with the commercial-industrial capitalist classes, and rather tried to attract the intellectual, academic, young, democracy-loving, and freedom-loving strata, and in a word, the modern middle classes.

Regarding the bureaucratic variable, it should be said that the reform government, despite its modern and order-oriented view of bureaucracy and its efforts to institutionalize modern order and specialization in government departments, was the heir to the historical inefficiency and accumulated problems of previous eras, and bureaucratic conflicts between appointed and elected institutions had negative effects on the bureaucratic authority of the government. However, considering the various efforts of the government to establish modern order and specialization in bureaucracy, there are similarities with the government envisioned by Left-Witch. Given the reformists' firm belief in strengthening civil society and bottom-up development, it can be said that regarding the variable of civil society, the reformist government has behaved exactly the opposite of the developmentalist governments, because those governments pursued development from above (revolution from above by the government) and a weak civil society, rather than pursuing development from below and strengthening civil society.

Finally, regarding the variable of the international context, development, despite the efforts of the reformist elites to de-escalate tensions and create a positive atmosphere for economic development, due to the institutional superiority of the governing institutions in foreign policy and their upper hand in the security policymaking of the Islamic Republic of Iran, as well as the coming to power of the neocon Bush Jr. administration, the positive efforts of the reform government did not achieve the desired results. Basically, due to the nature of the system that emerged from an anti-Western and anti-modern revolution, the international atmosphere for the Islamic Republic of Iran is far from Leftwich's definition and the appropriate international atmosphere in the East and Southeast Asia region.

Key Words: Developmental State, Reform government, Adrian Leftwich, Political economy, Development.

نسبت سنجی اقتصاد سیاسی دوره اصلاحات در ایران با ویژگی‌های «دولت توسعه‌گرای لفت‌ویچ»

سعید صافی اردهایی^۱ سید احمد موثقی^۲

مقاله علمی

چکیده

پژوهش حاضر می‌کوشد به روش تبیینی و با بهره‌گیری از داده‌های بدست آمده به شیوه کتابخانه‌ای، به کشف مهمترین ویژگی‌های اقتصاد سیاسی دوران اصلاحات در ایران (۱۳۷۶-۱۳۸۴) و نسبت سنجی آن با ویژگی‌های دولت توسعه‌گرا بر اساس متغیرهای دولت توسعه‌گرای لفت‌ویچ بپردازد. وجود نخبگان توسعه‌گرا، قدرت بوروکراتیک و توانایی نهادی، استقلال دولت از طبقات اجتماعی، وجود جامعه مدنی کنترل شده و بستر بین‌المللی مناسب برای توسعه کشور پنج ویژگی دولت توسعه‌گرای لفت‌ویچ است. چنین دولتی به انقلاب از بالا و تقدم توسعه اقتصادی بر توسعه سیاسی- فرهنگی معتقد است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که مهمترین ویژگی‌ها و گزاره‌های حاکم بر دولت اصلاحات و نخبگان عبارت بودند از: توسعه سیاسی، پلورالیسم فرهنگی، گفتمان حقوق بشر و دموکراسی، آزادی اجتماعی، تنش زدایی در سیاست خارجی، رفرمیسم و مدرنیزاسیون در عرصه‌های گوناگون و تکیه بر طبقه متوسط مدرن. دولت اصلاحات قائل به تقدم و اولویت توسعه سیاسی- فرهنگی و اصلاحات از پایین به بالا بوده و این عکس روند دولت توسعه‌گراست. دولت اصلاحات در خصوص متغیر بستر بین‌المللی و قدرت بوروکراتیک اندکی مشابه و در مورد متغیرهای استقلال دولت از همه طبقات و رابطه ویژه با طبقه سرمایه‌دار، جامعه مدنی و نگاه نخبگان به توسعه، تفاوت‌های جدی با دولت مدنظر لفت‌ویچ دارد.

واژگان کلیدی: دولت توسعه‌گرا، دولت اصلاحات، آدریان لفت‌ویچ، اقتصاد سیاسی، توسعه

تاریخ دریافت:
۱۴۰۴/۲/۳۱
تاریخ بازنگری:
۱۴۰۴/۸/۲۵
تاریخ پذیرش:
۱۴۰۴/۹/۳
تاریخ انتشار:
۱۴۰۴/۹/۹

۱. دانشجوی دکتری علوم سیاسی، گرایش سیاستگذاری عمومی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران

Email: saeedsafi115@gmail.com Orcid Code: <https://orcid.org/0009-0002-75-6723>

۲. استاد گروه علوم سیاسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران

Email: movasagh@ut.ac.ir Orcid Code: <https://orcid.org/0000-0001-7279-1460>

استناد به این مقاله: صافی اردهایی، سعید؛ موثقی، سید احمد (۱۴۰۴). نسبت سنجی اقتصاد سیاسی دوره اصلاحات در ایران با ویژگی‌های

«دولت توسعه‌گرای لفت‌ویچ»، فصلنامه سیاست پژوهی غرب آسیا، (۳)، 109-133

مقدمه

با توجه به اهمیت دولت در فرآیند توسعه کشورها و گذار به توسعه، مطالعه ویژگی‌های مختلف دولت‌ها و بررسی آن‌ها ضروری است. در نیمه دوم قرن بیستم شاهد ظهور گونه‌ای از دولت‌ها در شرق آسیا بودیم که موفق شدند نرخ رشد اقتصادی بالایی را برای کشورهايشان رقم بزنند و فرایند توسعه را به پیش ببرند. نکته قابل توجه در فرآیند توسعه این کشورها تمایزات جدی روش‌ها و استراتژی‌های توسعه آن‌ها با استراتژی توسعه کشورهای غربی بود. در جهان غرب روند توسعه سالهای زیادی به طول انجامید، توسعه از پایین و از جامعه به سمت بالا یعنی حکومت کشانیده شد، بویژه توسعه غربی دارای درون‌مایه‌های قوی از لیبرالیسم و دموکراسی بود. اما در کشورهای شرق آسیا که بعدها به «برهای آسیا» شهرت یافتند توسعه از بالا و عمودی توسط دولت هدایت شد، توسعه در بازه زمانی بیست الی سی ساله به انجام رسید و نه به مانند کشورهای غربی قرن‌ها به طول بکشد و از همه مهمتر دولت‌های این کشورها در فرایند توسعه خود را ملزم به عناصری مانند لیبرالیسم و دموکراسی سیاسی یا فرهنگی نمی‌دید. همین گذار توسعه‌ای کره جنوبی، مالزی، سنگاپور و چین که از آن به‌عنوان معجزه شرق آسیا یاد می‌شود باعث گردید تا پژوهش‌گران توسعه به مطالعه روند توسعه این کشورها و ویژگی‌های خاص حاکم بر نهادهای دولتی و حکومتی آن‌ها پردازند. اهمیت مطالعه این گونه خاص دولتهای شرق آسیا علاوه بر کشف چگونگی تولد معجزه شرق در این بود که این دولت‌ها الگوی توسعه ارتدکس غربی را به چالش کشیده بودند و توانسته بودند بدون وجود دموکراسی سیاسی یا لیبرالیسم فرهنگی به رشد بالای اقتصادی و توسعه صنعتی - تجاری دست یابند یا دست کم در مراحل اولیه توسعه خود قطعاً اهمیت چندانی به الگوهای سیاسی و فرهنگی مسلط غربی نمی‌دادند. از این جهت و با مطالعه روند توسعه اینگونه دولت‌ها، پژوهشگران نام «دولت توسعه‌گرا» را بر این دولت‌ها گذاشتند. ذکر این نکته خالی از وجه نیست که همه دولت‌ها به‌جز موارد بسیار اندکی که موسوم به دولت‌های شکست‌خورده یا غارتگر هستند، به دنبال رشد و پیشرفت کشورهايشان هستند و از این رو توسعه‌گرا بشمار می‌روند ولی در پژوهش‌های توسعه وقتی نام «دولت توسعه‌گرا» بویژه دولت توسعه‌گرای لفت ویچی می‌آید مقصود گونه‌ای خاص از دولت‌های شرق آسیا است که توانستند معجزه اقتصادی را رقم بزنند.

در ایران پس از انقلاب اسلامی نیز دوره‌های گوناگونی از حیث ویژگی‌های حاکم بر دولت تجربه شده‌است. پژوهش حاضر بدلیل اهمیت وجوه مدرنیته و توسعه در گفتمان دولت اصلاحات و نیز جای خالی نسبت سنجی اقتصاد سیاسی این دولت با دولت توسعه‌گرا و کشف شباهت‌ها و تفاوت‌ها، این دوره را به‌عنوان مورد مطالعاتی خود برای بررسی از منظر اقتصاد سیاسی حاکم بر آن و نیز سنجش ویژگی‌های این دوره با دولت توسعه‌گرای لفت ویچی انتخاب کرده است. از دیگر دلایل انتخاب دولت اصلاحات به عنوان مورد مقایسه درک این مساله است که چرا اصلاحات در ایران نتوانست موفقیت‌های خود را تداوم بخشد حال آن که دولت‌های توسعه‌گرای شرق آسیا توانستند پایه‌های رشد و توسعه شتابان و مداومی را پی‌ریزی نمایند که تا هم اکنون نیز ادامه دارد. اینجاست که پای عوامل نهادی و توزیع قدرت به میان می‌آید و شایان ذکر است که دولت اصلاحات در ایران از منظر نهادی و توزیع قدرت یک تفاوت عمده با دولت‌های توسعه‌گرای مدنظر لفت ویچ دارد و آن این است که قدرت در شرق آسیا به‌تمامه (یا دست کم به میزان بسیار زیادی) در اختیار قوه اجرایی قرار داشت، حال آن که قدرت در ایران میان نهادهای انتخابی و انتصابی توزیع شده است.

این پژوهش در پی آن است که با تحلیل و کشف مهم‌ترین ویژگی‌های کلان اقتصادسیاسی دوره اصلاحات در ایران، این دوره را با ویژگی‌های دولت توسعه‌گرا مورد سنجش قرار داده تا شباهت‌ها و تفاوت‌ها و میزان دوری یا نزدیکی دوره اصلاحات با دولت‌های توسعه‌گرا براساس متغیرهای دولت توسعه‌گرای لفت ویچی سنجیده شود. در نتیجه پرسش اصلی پژوهش این است که: «دوره اصلاحات در ایران چه شباهت‌ها و تفاوت‌هایی با ویژگی‌های دولت توسعه‌گرای لفت ویچی داشت؟»

پرسش‌های فرعی پژوهش نیز عبارتند از:

- ۱- دولت توسعه‌گرا چیست و مهم‌ترین تعاریف و ویژگی‌های آن کدام است؟
- ۲- اقتصاد سیاسی حاکم بر دوره اصلاحات در ایران و مهم‌ترین عناصر و مؤلفه‌های آن کدام است؟
- ۳- اشتراک و افتراق میان عناصر و مؤلفه‌های اقتصاد سیاسی دوره اصلاحات در ایران با ویژگی‌های دولت‌های شرق آسیا براساس متغیرهای دولت توسعه‌گرای لفت ویچی کدام است و دوره اصلاحات در ایران تا چه میزان به مفهوم دولت توسعه‌گرا نزدیک شد؟

بر این اساس، مهم‌ترین اهداف پژوهش حاضر عبارت‌اند از واکاوی مفهومی دولت توسعه‌گرا و مهم‌ترین ویژگی‌ها و تعاریف آن و سنجش ویژگی‌های دوره اصلاحات در ایران با ویژگی‌های دولت توسعه‌گرا و کشف مهم‌ترین شباهت‌ها و تفاوت‌ها و نیز میزان پیشرفت دوره اصلاحات در هر یک از متغیرهای دولت توسعه‌گرا. روش پژوهش، توصیفی-تحلیلی، ابزار گردآوری داده‌ها، کتابخانه‌ای و رویکرد پژوهش، تطبیقی است. بر این اساس، ویژگی‌های دوره اصلاحات با شاخص‌های دولت توسعه‌گرای لفت ویچی مورد سنجش و ارزیابی قرار می‌گیرد.

۱- ادبیات نظری پژوهش: دولت توسعه‌گرای لفت ویچ

دولت توسعه‌گرا، دولتی است که با استفاده از قدرت، استقلال از طبقات و گروه‌ها و اقشار اجتماعی و توانایی نهادی و دیوان‌سالارانه کشور را به توسعه اقتصادی رهنمون کند، ظرفیت نهادی برای تعقیب اهداف توسعه‌ای را در خود داشته و دارای ارتباط ریشه‌دار با بخش خصوصی باشد (Leftwich, 2021). اولین کسی که اصطلاح دولت توسعه‌گرا را به کار برد چالمرز جانسون بود. جانسون با مطالعه تجربه توسعه‌زاین و شرق و جنوب شرق آسیا و تفاوت این تجربه با نسخه‌های متداول غربی، نظریه دولت توسعه‌گرا را صورت‌بندی نمود و از دل تجربه توسعه‌زاین کره تایوان و سنگاپور واژه انتزاعی دولت توسعه‌گرا بیرون آمد (Leftwich, 2021: 243).

در حقیقت واژه دولت توسعه‌گرا به عنوان یک واژه انتزاعی از دل تجربه توسعه‌زاین و سپس برخی کشورهای شرق و جنوب شرق آسیا وارد ادبیات توسعه گردید. تجربه رشد اقتصادی کشورهایی چون کره جنوبی، تایوان، سنگاپور، چین، هنگ کنگ و مالزی (Leftwich, 2021) و افزایش سطح رفاه و استانداردهای زندگی مردم این کشورها باعث شد پدیده‌ای رخ دهد که از آن تحت عنوان معجزه اقتصادی یاد می‌شود. علی‌رغم تفاوت‌های موجود میان این کشورها، بیشتر نظریه‌پردازان عامل موفقیت این کشورها را در عرصه سیاسی و نهادی این کشورها جستجو می‌کردند و نظریه دولت توسعه‌گرا با عطف به عرصه سیاست و «پیوند اقتصاد و سیاست» و موضوع «دولت» به عنوان کانون توسعه، صورت‌بندی گردید (Leftwich, 2021: 249).

برای دولت توسعه‌گرا دو بعد ایدئولوژیک و ساختاری قائل شده‌اند. از لحاظ ایدئولوژیک، چنین دولتی اساساً توسعه‌گراست و وظیفه اصلی یا رسالت اصلی خودش را رهنمون کردن کشور به سمت توسعه می‌داند. هایامی (۱۳۹۴)، توسعه‌گرایی را نوعی ایدئولوژی می‌داند که هم موجب ارزش آفرینی مادی و هم موجب حصول اعتبار و امنیت ملی می‌شود. (Hayami, 2015: 76). دولت‌های توسعه‌گرا عموماً از نوع سرمایه‌داری بوده و مقصد این دولت‌ها لیبرالیسم اقتصادی است. (Leftwich, 2021: 249). از جنبه ساختاری نیز بر توانایی دولت برای اجرای هوشمندانه و مؤثر سیاست‌های اقتصادی تأکید شده است. این توانایی‌ها شامل توانایی‌های گوناگون نهادی، فنی، اداری و سیاسی می‌شود. اگر دولتی هر دو ویژگی‌های ایدئولوژی توسعه‌گرایانه و ساختار توانمند و چابک را داشته باشد، چنین دولتی را اصطلاحاً دولت قوی می‌نامند. با این تفاسیر، مهم‌ترین ویژگی‌های دولت توسعه‌گرا از منظر لغت‌ویج عبارتست از:

۱-۱- نخبگان توسعه‌گرا

تقسیم جوامع به دو گروه نخبه و توده و هدایت توده توسط نخبگان جزء اساسی نظریه نخبگان است که به نظریه دولت توسعه‌گرا وارد شده است. نظریه پردازان نخبه‌گرایی نخبگان را گروهی منسجم می‌دانند که قدرت را در اختیار دارند. حتی افرادی مانند ژوزف شوپیتز و سی رایت میلز معتقدند که در دموکراسی‌ها نیر اقلیت نخبه هستند که بر بقیه حکومت می‌کنند (Bashiriyeh, 2021). از نظر چالمرز جانسون (۱۹۸۲)، دولت‌های توسعه‌گرا بیش و پیش از همه بر حسب اولویت‌های شان تعریف می‌شوند، یعنی تعهد خلل‌ناپذیر نخبگان سیاستگذار به هدف اصلی که همانا توسعه اقتصادی است، هسته اصلی تعریف دولت توسعه‌گراست (Johnson, 1982: 305-6). از نظر مبدع نظریه دولت توسعه‌گرا یعنی چالمرز جانسون، دولت‌های توسعه‌گرا جهت کنترل محیط بی‌ثبات داخلی و خارجی مجبورند به اقتدارگرایی روی آورند و برای جبران مشروعیت نهادی مانند انتخابات دموکراتیک به مشروعیت‌بخشی از روی می‌آورند و یکی از راه‌های مناسب برای دستیابی به مشروعیت‌بخشی، انتخاب استراتژی صنعتی شدن سریع بود (Chang, 2018, Amsden, 1990). نخبگان توسعه‌گرا دارای پیوندهای استراتژیک با طبقه سرمایه‌دار هستند، ائتلاف نخبگان توسعه‌گرا با طبقاتی چون کارگر و زمین‌دار و طبقه پایین شهری موجب اتخاذ سیاست‌های پوپولیستی و ارتجاعی و ضد توسعه‌گرایانه توسط آنان می‌شود.

۱-۲- استقلال نسبی دولت

استقلال نسبی نخبگان و نهادهای دولتی دیگر ویژگی دولت‌های توسعه‌گرا است. دولت توسعه‌گرا، استقلال دارد یعنی این که این دولت می‌تواند در برابر خواسته‌های گروه‌ها و طبقات گوناگون، آزادی عمل نسبی داشته باشد. هانتینگتون در مبحث استقلال دولت‌ها مسئله درجه استقلال نهادها و سازمان‌های سیاسی را مطرح می‌کند. درجه استقلال سازمان سیاسی از نیروهای اجتماعی یکی از معیارهای نهادمندی مدنظر هانتینگتون است. به اعتقاد هانتینگتون مصالح و ارزش‌های خاص این سازمان‌ها متمایز از مصالح و ارزش‌های نیروها و طبقات اجتماعی است و به هیچ وجه تابعی از آنها نیست. (Huntington, 2021: 37).

استقلال نسبی دولت برای به انضباط در آمدن سرمایه‌های خصوصی و هدایت بازار و دستیابی به عملکردهای اقتصادی و رشد مداوم ضروری است. در دولت‌هایی که فاقد ویژگی استقلال هستند، دولت بازیچه نیروها و طبقات اجتماعی مختلف شده و ائتلاف‌های رانت‌جویانه و غیر توسعه‌گرایانه‌ای میان نخبگان غیردولتی و نخبگان دولتی به وجود می‌آید که شدیداً ضد توسعه‌گرایانه است (Amsden, 1989). دولت توسعه‌گرا از میان همه طبقات اجتماعی دارای روابط ویژه با طبقه سرمایه‌دار است و با شراکت راهبردی با این طبقه است که امر توسعه را جلو می‌برد (Chang, 2002: 195).

۳-۱- قدرت دیوان‌سالارانه

قدرت، کارآمدی و استقلال دیوان‌سالاری یکی از ملزومات توسعه اقتصادی است و در تمامی دولت‌های توسعه‌گرا نهادهایی به عنوان طراح و مجری سیاست‌های اقتصادی، امر توسعه را به پیش می‌برند و همچنین این نهادها دارای قدرت واقعی، اقتدار فنی و استقلال نسبی در شکل‌دهی به اجرای سیاست‌های توسعه هستند. این دیوانسالاری‌ها برکنار از فشار گروه‌های اجتماعی به امر سیاست‌گذاری و اجرای سیاست‌ها می‌پردازند. در این گونه دیوان‌سالاری‌ها این ضابطه و قانونمندی است که بر رابطه و رانت غلبه دارد (Leftwich, 2021: 249-280).

۴-۱- جامعه مدنی کنترل شده

جامعه مدنی مجموعه‌ای از نهادها، انجمن‌ها و تشکلهای اجتماعی مستقل از دولت و قدرت سیاسی است که در صورت بندی قدرت سیاسی نقش تعیین‌کننده‌ای دارند. در دولت‌های توسعه‌گرا (در کشورهای در حال توسعه) جامعه مدنی یا بدو قدرت چندانی نداشته و ضعیف بوده (که در بیشتر موارد اینگونه بوده است) و یا دولت توسعه‌گرا در این جوامع توانسته است برکنار از فشارها و مطالبات حقوق بشری، لیبرالی و دموکراتیک جامعه مدنی، آن را مهار و بدون مزاحمت‌های احتمالی جامعه مدنی، فرایند توسعه را در مراحل اولیه با اقتدار به پیش ببرد (Leftwich, 2021: 285).

شواهد تجربی حاکی از آن است که در دولت‌های توسعه‌گرا، فرضیه رابطه مثبت میان جامعه مدنی ضعیف با پیشبرد فرایند توسعه (حداقل در مراحل آغازین آن) درست‌تر بنظر می‌آید. لازم به ذکر است که وجود حداقلی از جامعه مدنی برای جلوگیری از توتالیتر شدن حکومت و پیش از حد امنیتی شدن فضای جامعه کاملاً ضروری بنظر می‌رسد. البته در مراحل بعدی توسعه در دولت‌های توسعه‌گرا و با افزایش درآمدهای ملی و به تبع آن درآمد سرانه، جامعه مدنی به تدریج رو به قوت حرکت می‌کند.

۵-۱- بستر بین‌المللی

بستر بین‌المللی عامل مهمی در ظهور دولت‌های توسعه‌گرای جنوب شرقی آسیا محسوب می‌شود. اکثر مطالعات انجام گرفته بر روی ظهور و بروز دولت‌های توسعه‌گرا در آسیا به این نتیجه مهم منتج شده است که این دولت‌ها در موقعیت منحصر به فرد پس از جنگ جهانی دوم ظهور یافتند و عامل بستر مناسب بین‌المللی بوده است که فرصت‌های مناسبی برای توسعه اقتصادی‌شان فراهم کرد. برای نمونه، ساختارگرایان تاریخی نیروهای کلان تاریخی و ارتباط پویای میان آنها (میراث

استعماری، ساختار دولت و جامعه و عوامل ژئوپولیتیک) را پیش‌نیاز توسعه سرمایه‌داری در کره جنوبی می‌دانند. (Chang, 2007 & 2011). حال بطور خلاصه به بیان مهم‌ترین عوامل خارجی مؤثر بر ایجاد و رشد دولت‌های توسعه‌گرا می‌پردازیم:

- میراث استعماری و ویژگی‌های اقتصادی، سیاسی و نهادی کشور استعمارگر
 - مسائل و ویژگی‌های منطقه‌ای که آن دولت در آن قرار دارد.
 - خطر گسترش کمونیزم و چپ‌گرایی در شرایط جنگ سرد و حمایت‌های پیدا و پنهان بلوک غرب به ویژه ایالات متحده از کشورهای چون ژاپن، کره جنوبی و تایوان برای جلوگیری از نفوذ کمونیزم در این کشورها و چشم‌پوشی بر نقض حقوق بشر و اقتدارگرایی در این کشورها.
 - وجود ظرفیت‌ها و فضاها برای فراوانی در بازارهای بین‌المللی با توجه به مزیت نسبی کشور و سایر مسائل در اقتصاد و تجارت بین‌الملل (Leftwich, 2008, 16-17 Amsden, 1989: 96-100).
- دولت‌های توسعه‌گرای غیر دموکراتیک و دولت‌های توسعه‌گرای دموکراتیک دو نوع کلی دولت‌های توسعه‌گرای مدنظر لفت‌ویچ است که دسته غیر دموکراتیک شمولیت و تعداد بیشتری را در بر دارد. دولت‌های کره جنوبی و تایوان دولت‌های اقتدارگرایی بودند که با روش‌های غیر دموکراتیک و به مدت طولانی توسط نظامیان گردانده شدند. دولت توسعه‌گرای کره جنوبی که از ۱۹۶۱ با کودتای ژنرال پارک علیه دولت لیبرال چانگ میون شروع شد و تا ۱۹۹۲ ادامه پیدا نمود به هیچ وجه با معیارهای لیبرال دموکراسی غربی سازگار نبود.
- در دوره ژنرال پارک^۱ در کره جنوبی شاهد رشد شاخص‌های اقتدارگرایی در نظام سیاسی کره جنوبی بودیم چه آن‌که در این دوره قوانین سخت‌گیرانه و فضای امنیتی و اقتدارگرایانه‌ای چون قوانین امنیت ملی، قوانین و اقدامات به شدت سخت‌گیرانه ضد کمونیستی و قوانین امنیت اجتماعی از ویژگی‌های دوره پارک بود. در این دوره تصمیمات بصورت متمرکز و توسط حلقه نظامیان اطراف پارک اتخاذ می‌شد و حاکم بودن روحیات و مسائل نظامی باعث کاهش اختلافات و اصطکاک به کمینه مقدار ممکن می‌گردید و سازمان اطلاعات مرکزی پارک نیز بعنوان ناظری قوی در همه شئون تصمیم‌گیری و اجرا عمل می‌کرد. دولت توسعه‌گرای اقتدارگرای پارک در کره جنوبی که بسیار منسجم و با انضباط و البته دارای ظرفیت بسیار زیادی برای هدایت صنعت کره جنوبی و اعمال و اجرای قدرتمندانه سیاست مدنظر خود بود. «دولت سرمایه‌دار منسجم»، نامی است که کولی (۲۰۰۵)، به چنین دولتی می‌دهد. به باور کولی چنین دولتی می‌توانست بدون در نظر گرفتن نیازها و خواسته‌های متنوع طبقات و اقشار گوناگون جامعه، قدرت و انرژی خود را صرفاً بر اهداف اقتصادی متمرکز کند (Kohli, 2005). البته لازم به ذکر است که بعد از آن که کره جنوبی توانست مراحل اولیه توسعه اقتصادی را با قدرت طی کند و رشدهای طولانی و مداوم را تجربه نماید، شاهد گذار از دولت توسعه‌گرای اقتدارگرای غیردموکراتیک به دولت توسعه‌گرای شبه دموکراتیک در دهه ۱۹۹۰ بود. در این دهه بود که ارتش (که ستون اصلی قدرت دولت اقتدارگرای توسعه‌گرا بود) از سیاست کناره‌گیری نمود و در سال ۱۹۹۷ کیم دائه‌جونگ^۲ توانست از طریق انتخابات به قدرت برسد و این نخستین انتقال دموکراتیک و مسالمت‌آمیز قدرت در کره جنوبی پس از یک انتخابات چند حزبی و نسبتاً آزاد بود و هم‌اکنون کره جنوبی یک دموکراسی چند حزبی است (Ferdinand, 2008: 32).

¹Park Chung-hee

²Kim Dae-jung

۲- نسبت‌سنجی دولت اصلاحات با شاخص‌های دولت توسعه‌گرای لفت‌ویچ ۲-۱- نخبگان توسعه‌گرا

دولت اصلاحات در ایران، محصول پیروزی سید محمد خاتمی در انتخابات دوم خرداد ۱۳۷۶ و تکرار این پیروزی در انتخابات ریاست جمهوری سال ۱۳۸۰ است. در انتخابات ۷۶ در حالی که همگان منتظر پیروزی کاندیدای قدرتمند جناح راست سنتی یعنی علی اکبر ناطق نوری بودند، سید محمد خاتمی با ۲۰ میلیون رای برنده قاطع انتخابات شد. خاتمی، کاندیدای جناح چپ (که بعدها به اصلاح طلب موسوم شدند) بود و در تبلیغات انتخاباتی خود شعارهای جدیدی چون جامعه‌مدنی، آزادی، حقوق زنان و اقلیت‌ها، حکومت قانون و نظایر آن را مطرح می‌کرد. در سال ۷۶ شاهد نوعی چرخش گفتمانی از گفتمان توسعه اقتصادی و سازندگی به توسعه سیاسی و فرهنگی بودیم. درست است که پیروزی خاتمی نتیجه تحولات اجتماعی و اقتصادی دوران پس از جنگ بوده و دولت سازندگی بستر ساز روی کار آمدن چنین دولتی بوده است، ولی شاهد نوعی گسست گفتمانی میان قبل از انتخابات دوم خرداد و پس از آن هستیم. این که دولت سازندگی قابله دوم خرداد بود و زایش دوم خرداد محصول سیاست‌های لیبرالیسم اقتصادی و فرهنگی و اجتماعی دوران هاشمی رفسنجانی بود، یک واقعیت است (Bashiriyeh, 2021). اما نخبگان حاکم دولت اصلاحات علیرغم اشتراکاتی که با دوره سازندگی داشتند، نخبگانی از جنس دیگر و متفاوت با دوره پیشین بودند. نخبگان دولت اصلاحات عمدتاً همان جناح چپ دهه ۶۰ بودند که در سیاست و فرهنگ دچار تطورات فکری و تغییرات عمیقی شده بودند. این گروه در دوره جنگ و سازندگی به جناح چپ یا گروه‌های خط امام معروف بودند و احزابی مانند مجمع روحانیون مبارز و سازمان مجاهدین انقلاب اسلامی و نشریاتی مانند سلام و عصر ما تریبون این جریان بود و نفوذ بسیار بالایی در دوران امام خمینی داشتند. جناح چپ در دهه ۶۰ و اوایل ۷۰ به تبعیت بی‌چون و چرا از ولایت فقیه (امام خمینی) عدالت اجتماعی، چپ‌گرایی اقتصادی، دولت‌گرایی در تقریباً همه عرصه‌ها از فرهنگ تا رسانه و اقتصاد و تمرکزگرایی در سیاست داخلی و مبارزه بی‌امان با امپریالیسم در عرصه سیاست خارجی تاکید و وثاق داشتند. حتی تا اواسط دوران سازندگی نیز منتقد جدی سیاست‌های اقتصادی، فرهنگی و خارجی دولت هاشمی رفسنجانی بودند. این جناح منتقد سیاست‌های اقتصادی دولت سازندگی بود و آن را به نفع اقشار ثروتمند و به ضرر اقشار محروم جامعه دانسته و سیاست خارجی عمل‌گرایانه این دولت را نیز موجب سلطه غرب می‌پنداشت، موضوعاتی که بارها از تریبون مجلس سوم شنیده می‌شد. جناح چپ اسلامی در دوران سازندگی بیشتر در نقش اپوزیسیون فرو رفته و با شوک و بُهت به فرایند حذف خود از قدرت در دوران پس از رهبری آیت‌الله خمینی می‌نگریست (Safiri, 1999: 160).

در طول دوران هاشمی رفسنجانی و بویژه در اواخر آن، گروه‌های سابقاً خط امامی دچار تغییرات عمیق فکری شده و به نوعی تفکر مدرن‌گذار کرده بودند. این گروه‌ها که در قبل از انقلاب و نیز دهه اول انقلاب تفکرات ضد غربی داشتند اما اکنون یعنی نیمه دهه ۷۰ به بعد در صدد ایدئولوژی‌زدایی از اسلام و غیر سیاسی نمودن دین بودند. نشریات ایران فردا، کیان، نگاه نو، آدینه، دنیای سخن، تکاپو و گفتگو و حلقه‌های روشنفکری مانند حلقه کیان و حلقه آیین و آموزه‌های امثال عبدالکریم سروش در فلسفه سیاسی و حسین بشیریه در علوم سیاسی موجب بازاندیشی چپ‌ها در افکار و آرای خود می‌گشت. این گروه‌ها که پس از دوم خرداد به اصلاح‌طلبان موسوم شدند در سیاست داخلی بر توسعه دموکراسی و نوع

خفیفی از سکولاریسم، در سیاست خارجی بر آشتی‌جویی با غرب، در عرصه فرهنگی بر نوعی پلورالیسم و در عرصه اجتماعی بر تقویت جامعه مدنی تأکید داشتند اما در حوزه اقتصادی نمی‌توان گرایش مسلطی میان اصلاح‌طلبان جستجو نمود (Delforuz, 2018). هرچند دولت خاتمی در اقتصاد دارای گسست عمیقی از دولت هاشمی نبود اما نخبگان دولت اصلاحات و مجلس ششم خط‌مشی منسجمی را در اقتصاد دنبال نمی‌کردند و شاهد نوعی آشفتگی گفتمانی میان آنها هستیم. در حالی که نوریخس، رئیس بانک مرکزی طرفدار اقتصاد بازار بود، مظاهری وزیر اقتصاد از سیاست‌های مداخله‌گرایانه طرفداری می‌کرد یا مثلاً اختلافات بین مظاهری و ستاری فر رئیس سازمان برنامه و بودجه که گرایش نهاد‌گرایانه داشت در مورد تدوین لایحه بودجه که در نهایت باعث استعفای هر دو شد (Dalirpour, 2005). علاوه بر این، خود خاتمی نیز هیچ برنامه اقتصادی منسجمی نداشت و در کمپین انتخابات سال ۷۶ شعارها تقریباً سیاسی و فرهنگی بود. سهراب بهداد و فرهاد نعمانی (۱۳۸۹) در این باره می‌گویند: «خاتمی و جنبش اصلاحی‌اش هیچ برنامه اقتصادی نداشتند او از دوره طولانی قیمت‌های بالای نفتی بهره برد و هیچ سیاست اقتصادی اصلاحی جدی را پیش نهاد بلکه صرفاً از سیاست آزادسازی اقتصادی هاشمی پیروی کرد اما بعضی از نهادهای سیاست‌گذاری اقتصادی مانند بانک مرکزی اقداماتی در جهت آثارسازی اقتصادی انجام می‌دادند و بعضی دیگر مانند وزارت اقتصاد با آن مخالفت می‌کردند» (Behdad et al, 2010: 38)، در جدول زیر گرایش سیاسی و اقتصادی مهمترین مهره‌های اقتصادی کابینه آورده شده است.

جدول ۱: گرایش سیاسی - اقتصادی اعضای کابینه دولت‌های هفتم و هشتم

فرد و گرایش سیاسی-اقتصادی	سمت	گرایش سیاسی	گرایش اقتصادی
سید محمد خاتمی	رئیس دولت	مجمع روحانیون مبارز	نا مشخص - سابقا چپ گرا
حسن حبیبی	معاون اول	کارگزاران سازندگی	لیبرال
محمد رضا عارف	معاون اول رئیس برنامه بودجه	جبهه مشارکت	نهادگرا
اسحاق جهانگیری	وزیر صنایع و معادن	کارگزاران سازندگی	لیبرال
حسین نمازی	وزیر اقتصاد	حزب جمهوری اسلامی - مستقل	چپ گرا
محمد شریعتمداری	وزیر بازرگانی	مستقل - جمعیت دفاع از ارزشها	لیبرال
مرتضی حاجی	وزیر تعاون	جبهه مشارکت	نهادگرا - چپ گرا
غلامرضا شافعی	وزیر صنایع و فلزات	کارگزاران سازندگی	لیبرال
محمد علی نجفی	رئیس برنامه و بودجه	کارگزاران سازندگی	لیبرال
صفدر حسینی	وزیر اقتصاد	جبهه مشارکت	نهادگرا
طهماسب مظاهری	وزیر اقتصاد	مستقل	چپ گرا
صفدر حسینی، ناصر خالقی	وزیرای کار	جبهه مشارکت	نهادگرا
علی صوفی	وزیر تعاون	جبهه مشارکت	نهادگرا - چپ گرا
ستاری فر	رئیس برنامه بودجه	جبهه مشارکت	نهادگرا
برادران شرکا	رئیس برنامه بودجه	جبهه مشارکت	نهادگرا
محسن نوریخس	رئیس بانک مرکزی	کارگزاران سازندگی	لیبرال
ابراهیم شیبانی	رئیس بانک مرکزی	مستقل	نهادگرا

Source: Donyayeh Eqtesad Newspaper (2008)

همانطور که ملاحظه می‌شود دو گرایش نهادگرایی و لیبرالیسم اقتصادی بعنوان دو مکتب عمده و البته ناسازگار در کابینه‌های دولت اصلاحات حضور داشتند. شایان ذکرست که تمایل اعضای حزب کارگزاران سازندگی به اقتصاد بازاری مشهود و مشخص است. جبهه مشارکت وضعیت به شفافیت کارگزاران نیست اما از اساسنامه و مرامنامه حزب مشارکت (۱۳۸) بر می‌آید که گرایش جامعه‌گرایانه پرننگی در این جبهه وجود داشت. همچنین تئورسین‌های جبهه مشارکت مانند حمیدرضا جلالی پور (۱۳۹۴) و سعید حجاریان (۱۳۹۳) آشکارا خود را سوسیال دموکرات معرفی کرده‌اند. دولت اصلاحات با این پشتوانه فکری، کارنامه قابل قبولی در زمینه توسعه اقتصادی ایران پس از انقلاب داشت. این دولت، با میانگین رشد اقتصادی ۵ درصد در سال و میانگین نرخ تورم سالانه ۱۵ درصد در سال طی سالهای ۷۶ تا ۸۴ کارنامه نسبتاً موفق در زمینه توسعه اقتصادی میان دولت‌های پس از انقلاب را نشان می‌دهد (Donyayeh Eqtesad Newspaper, 2024).

۲-۲- اقتدار دولت

در دولت‌های توسعه‌گرای شرق آسیا که تعریف لفت‌ویچ از دولت توسعه‌گرا بر مبنای تجربه آنها بود، دولت بدون دخالت موثر سایر نهادها و بویژه مجلس، تصمیمات خود را اتخاذ و اجرایی می‌نمود و همین امر تاثیر بسزایی در حفظ انسجام سیاست‌ها و نیز اجماع نخبگانی دارد که هر دو موجب اقتدار دولت توسعه‌گرا هستند. در دولت اصلاحات اما تسلط گفتمان توسعه سیاسی که مستقیماً وجوه مختلف ساختار سیاسی را هدف گرفته بود باعث تنش در عرصه سیاسی گردید و این از اقتدار دولت می‌کاست. این که دولت، توسعه سیاسی را پیش شرط توسعه اقتصادی قلمداد می‌کرد دقیقاً عکس روندی بود که در دولت‌های توسعه‌گرای شرق آسیا رخ داد. تنش دولت با سایر نهادها باعث اصطکاک و کاهش اقتدار دولت برای اجرای برنامه‌هایش بود. منازعات سیاسی در این دوران به اوج رسیده بود. حصر آیت‌الله منتظری در آبان ۷۶، دستگیری شهردار تهران در فروردین ۷۷ و پخش مستقیم دادگاه وی از تلویزیون، استیضاح عبدالله نوری وزیر کشور در تیر ۷۷ و عطاء الله مهاجرانی در اردیبهشت ۷۸، ترور سعید حجاریان در اسفند ۷۸، قتل‌های زنجیره‌ای و مشاجرات ناشی از آن، حوادث کوی دانشگاه در تیر ۷۸ و بسیاری از موارد دیگر نشان از ملت‌باز بودن اوضاع سیاسی کشور و تنش میان اصلاح‌طلبان با سایر اجزای نظام است. یکی دیگر از اقدامات مهم دولت اصلاحات که دقیقاً عکس دولت‌های توسعه‌گرا رفتار نمود، احیای اصل معطل مانده شوراهای اسلامی و شهر روستا و برگزاری اولین دوره انتخابات شوراهای در ۷ اسفند ۷۷ بود. چنانکه اشاره شد که دولت توسعه‌گرا دولتی است که به توسعه از بالا توسط نخبگان توسعه‌گرا معتقد بوده و نوعی جریان اصلاحی از بالا به پایین است (Leftwich, 2021) ولی انتخابات شوراهای نوعی گشایش در پایین (جامعه و مردم) به نوعی جریان اصلاحی از پایین به بالا بوده و ساختارهای بالا در نظام سیاسی نه تنها اصلاح نشدند بلکه با قدرت بیشتر با همان تفکرات سنتی و حتی با شدت بیشتر از قبل به کار خود ادامه دادند و این یعنی اتفاق خاصی در بالای هرم حاکمیت رخ نداد. شورای شهر اول که در کلانشهرها بیشتر در اختیار اصلاح‌طلبان بود نیز مانند دولت بیشتر دارای دغدغه‌های سیاسی و فرهنگی بود. اصلاح‌طلبان توانستند مجلس ششم (خرداد ۷۹ الی خرداد ۸۳) را در زمستان داغ ۱۳۷۸ فتح نمایند. دغدغه‌های مجلس ششم نیز عمدتاً سیاسی فرهنگی بود و درگیری میان مجلس ششم با سایر نهادهای نظام در قضایایی

چون قانون مطبوعات، لویح دوقلو، استعفا و تحصن به اوج رسید. اما آنچه که به این پژوهش مرتبط است، فضای گفتمانی مجلس ششم است. شیخ زاده (۱۳۹۱)، در تحلیلی نشان می‌دهد که جنس دغدغه‌های مجلس جنس دغدغه‌های مجلس ششم و بخش عمده‌ای از مصوبات مجلس ششم به امور توسعه سیاسی، آزادی مطبوعات، مسایل فرهنگی اختصاص یافته بود (Sheikhzadeh, 2012: 154).

تنش دولت خاتمی و اصلاح‌طلبان با هسته سخت قدرت به وضوح نشان‌دهنده حاکمیت دوگانه در جمهوری اسلامی بود، برخلاف دولت‌های توسعه‌گرا که قدرت یکدستی داشتند. علاوه بر این خاتمی در سه سال اول دولت خود با مجلس نسبتاً غیرهمسوی پنجم و در سال آخر خود با مجلس هفتمی روبرو بود که با شعارهای عدالت‌طلبانه و حمایت از طبقات پایین جامعه، دولت را تحت فشار قرار داده بودند.

۳-۲- استقلال دولت از طبقات اجتماعی

گفتیم که دولت توسعه‌گرا دارای استقلال بالا از تمام طبقات اجتماعی و البته رابطه ویژه با طبقه سرمایه‌دار است. برای فهم این ویژگی، باید رابطه دولت اصلاحات با طبقات محروم و کارگر، زمین‌دار و روستایی، سرمایه‌دار و طبقه متوسط مدرن را بررسی نماییم. به طور کلی رابطه دولت اصلاحات با طبقه پایین به طور اعم و طبقه کارگر (اگر بشود لفظ طبقه را به آنها اطلاق کرد) به طور اخص، رابطه استقلال توأم با تضاد بوده است. این که استقلال داشته بدین معناست که هیچگاه در معرض تهدید یا فشار از جانب این طبقه یا جنبش‌های اعتراضاتی جدی آن قرار نگرفت. از طرف دیگر هیچ داده‌ای وجود ندارد که چه میزان یا چه درصدی از افراد طبقه پایین یا کارگر جامعه در دوم خرداد ۷۶ یا انتخابات ۸۰ به چه کسی رای دادند و از طرف دیگر اساساً انتخابات دوم خرداد یک انتخابات سیاسی فرهنگی بود و گسل‌ها و شکاف‌های اقتصادی در آن نقش آفرین نبودند. اما به یقین می‌توان گفت که جنبش اصلاحات جنبشی متعلق به طبقات متوسط مدرن بود و نسبت خاصی با طبقه کارگر نداشت و از این جهت دارای تضادهایی با این طبقه نیز بود. چنانچه رقبای گفتمان اصلاحات نیز در انتخابات مجلس هفتم و به ویژه انتخابات ۸۴ با تکیه بر طبقات پایین جامعه توانستند اصلاح‌طلبان را از اریکه قدرت به زیر بکشند (Safi, 2024).

دولت‌های توسعه‌گرا با درهم شکستن طبقات زمین‌دار سنتی محافظه‌کار و بالتبع اقتدار بالا در برابر این طبقه چندین هدف را دنبال می‌کردند. ۱- دولت توسعه‌گرا می‌خواست این نیروی اجتماعی ضد توسعه را حذف کند ۲- خطر شورش‌های دهقانی را با استفاده از اصلاحات ارضی از بین ببرد ۳- اقتصاد کشاورزی را به اقتصاد صنعتی گذار دهند. سرمایه و نیروی کار را از روستا به شهر و از کشاورزی به صنعت ببرد. (Leftwich, 2021) در ایران برخلاف اروپا یک طبقه مستقل قوی زمین‌دار وجود خارجی نداشته و ندارد و آنچه از خان‌ها و زمینداران فتودال‌ها باقی مانده بود در اصلاحات ارضی سال ۱۳۴۲ از میان رفت. البته این طبقه همیشه تحت تاثیر دولت‌ها بوده و دولت در ایران (قاجار، پهلوی، جمهوری اسلامی و قبل‌تر از آنها) به قدری قوی بود که این طبقه توان رویارویی یا زورآزمایی با دولت را نداشت. ضمن اینکه روستاییان و زمین‌داران بزرگ و کوچک اساساً هیچگاه تشکیلات منظم یا غیرمنظم سیاسی نداشتند و تقریباً در تمامی حرکت‌های سیاسی خود توسط نخبگان شهری رهبری و مدیریت می‌شدند (Yazdani, 2023). روستاییان به طور اعم و زمین‌داران بزرگ و کوچک به طور اخص هیچگاه نیروی سیاسی مستقل تاثیرگذاری در جمهوری اسلامی نبوده‌اند

به معنای این که سازمان یافته با خواسته‌های مستقل مشخص باشند. مخلص کلام آنکه نمی‌توان در تحلیل‌ها برای طبقه روستایی و زمیندار جای خاصی در نظر گرفت و رابطه دولت اصلاحات با روستاییان و زمین‌داران همان رابطه این دولت با طبقه پایین شهری و کارگری است یعنی رابطه استقلال از این طبقه و اقتدار در برابر آن. در واقع اطلاع خاصی در دست نیست که چه تعداد از روستاییان دارای تعلق خاطر انتخاباتی و گفتمانی به خاتمی یا اصلاح‌طلبان بودند (البته در این دوره رای کلی کشور و اتمسفر گفتمانی همه جا و حتی روستاها به سمت اصلاحات بود) اما دولت خاتمی دولت طبقه زمین‌دار یا روستاییان نبود، چرا که جنس گفتمانی اصلاحات مبتنی بر طبقات متوسط شهری بود و از طرف دیگر دولت اصلاحات و کل نظام جمهوری اسلامی در دوران حیاتش هیچگاه تحت فشار جدی از طرف طبقه روستایی اگر بتوان آن را طبقه نامید، قرار نگرفتند و همواره دارای استقلال از این طبقه و اقتدار بالا در برابر آن بودند. البته شایان ذکر است که اگر روستاییان را جز طبقات محروم و پایین جامعه در نظر بگیریم آنگاه سیاست‌های دولت خاتمی نسبت به آنها به نسبت دهه اول انقلاب دارای شدت بازتوزیعی و توجه کمتری بوده است و البته در تحلیل گفتمان اصلاحات عناصر سیاسی و فرهنگی مهمتر از اقتصادی هستند به طوری که در رابطه با طبقات سعی داشتند همه را حتی روستاها را مدرن کنند (Hajjarian, 2021).

دولت‌های توسعه‌گرا روابطی ارگانیک و ویژه با طبقه سرمایه‌دار تجاری-صنعتی دارند و با استفاده از توانایی همین طبقه است که کشور را به سمت سرمایه‌داری رهنمون می‌کنند و در دولت‌های توسعه‌گرای شرق آسیا (ژنرال پارک در کره جنوبی، لی کوان یو در سنگاپور، ماهاتیر محمد در مالزی و غیره) یک ائتلاف قوی و نانوخته میان دولت و طبقه سرمایه‌دار وجود داشت (Movasaghi, 2016). رابطه دولت اصلاحات با طبقه سرمایه‌دار در واقع تابعی است از رابطه کلی نظام با این طبقه به علاوه رابطه خاص این دولت با سرمایه‌داران. پیش از ورود به بحث رابطه دولت اصلاحات با طبقه سرمایه‌دار باید گفت که طبقه سرمایه‌دار در ایران به سه گروه سرمایه‌دار صنعتی-تجاری مدرن، سرمایه‌داری تجاری سنتی و سرمایه‌داری بزرگ دولتی تقسیم می‌شود (Delforuz, 2018).

طبقه سرمایه‌دار تجاری-صنعتی مدرن پیوندهای عمیقی با دربار پهلوی و طبقه سرمایه‌دار تجاری سنتی یا بازار سنتی با نهاد روحانیت ارتباط صمیمانه‌ای داشتند که گروه‌های مؤتلفه اسلامی قویترین فراکسیون درون طبقه سرمایه‌دار تجاری محسوب می‌شود. پس از انقلاب اسلامی در سال ۱۳۵۷، سه تحول مهم در رابطه دولت با طبقه سرمایه‌دار رخ داد. اول تضعیف شدید نزدیک به فروپاشی سرمایه‌داری صنعتی مدرن، دوم گسترش شدید مالکیت دولتی و شبه دولتی و سوم جایگزینی سرمایه‌داری سنتی با حاکمیت و در عین حال کاهش استقلال سرمایه‌داری سنتی از دولت. به طور کلی انقلاب اسلامی سال ۵۷ دارای درون‌مایه‌های قوی ضد سرمایه‌داری و نیز دولت‌گرایی شدید بود و این میراث تاثیر خود را بر ساخت اقتصادی ایران در دهه‌های آتی تا کنون گذاشته است و اساساً جمهوری اسلامی دولت طبقه سرمایه‌دار نیست و البته ناسازگاری کمتری با سرمایه‌داری سنتی و خرده سرمایه‌داری دارد ولی با طبقه سرمایه‌دار بزرگ صنعتی هیچگاه رابطه مناسبی نداشته است (Movasaghi, 2020).

رابطه نظام سیاسی با طبقه سرمایه‌دار صنعتی در همه دوران‌هایش به یک شکل نبود. در دهه اول انقلاب با حاکمیت گرایش‌های دولت‌گرایانه و نیز فضای انقلابی این رابطه یک رابطه بسیار نامناسب بود اما طی سال‌های پس از جنگ و در

دوران سازندگی جمهوری اسلامی و دولت هاشمی رفسنجانی از سیاست‌های چپ فاصله گرفته و به سمت خصوصی‌سازی حرکت کردند و این سیاست‌ها به بهبود رابطه طبقه سرمایه‌دار صنعتی با حاکمیت انجامید (Safi, 2024). رابطه دولت اصلاحات با طبقه سرمایه‌دار صنعتی تقریباً شبیه دولت سازندگی و البته نه به خوبی آن بود چرا که دولت سازندگی با گفتمان توسعه اقتصادی و بازار آزاد دارای روابط ارگانیک‌تر و ویژه‌تری با این طبقه بود. اما دولت اصلاحات دارای روابط گفتمانی یا وابستگی فکری با این طبقه نبود و بیشتر سعی در جذب طبقات روشنفکر، دانشگاهی، جوان، تحصیل کرده، مدرن داشت.

طبقه سرمایه‌دار تجاری، سنتی اما دارای نفوذ گسترده‌تری در حاکمیت است. این طبقه در جمهوری اسلامی همان نقش بورژوازی صنعتی در رژیم شاه را دارند. مقصود ما از این طبقه همان بازار سنتی بودند که اعضای پرنفوذ آن را اکثراً جمعیت مؤتلفه اسلامی تشکیل می‌دادند. این گروه دارای نفوذ زیادی در وزارتخانه‌های صنایع و بازرگانی و نیز اتاق بازرگانی بودند (Behdad et al, 2007: 50). گروه اخیر در زمره اصول‌گرایان تلقی می‌شود و چالش‌های این گروه با دولت اصلاحات بیشتر از جنس سیاسی بود و مسائل اقتصادی یا فشارها برای جهت‌دهی سیاست اقتصادی خاصی از جانب این گروه‌ها دیده نمی‌شد. به طور کلی می‌توان گفت که دولت دارای روابط ویژه با جناح بورژوازی سنتی تجاری نبود و این گروه از لحاظ سیاسی با دولت اصلاحات در تضاد بودند هرچند به مانند تقریباً تمام طبقات اجتماعی اقتصادی دیگر توان تاثیرگذاری جدی یا ایجاد چالش بزرگ برای دولت را نداشتند و می‌توان گفت دولت در ایران و در بحث ما دولت اصلاحات دارای توان بسیار بالاتری از همه این گروه‌ها و بوده و استقلال بالایی از آنها داشت. امیر ارجمند (۲۰۰۹) استدلال می‌کند که پس از انقلاب اسلامی، بازار به عنوان نهاد اقتصادی مستقل به شدت تضعیف و به نوعی تحت کنترل و به دولت وابسته شد. رابطه دولت اصلاحات با طبقه سرمایه‌دار صنعتی و سرمایه‌دار تجاری به اندازه دهه اول انقلاب و دولت میرحسین موسوی نامطلوب نبود و این رابطه چیزی شبیه به رابطه دولت سازندگی و نه به خوبی آن ارزیابی می‌شود (Amirarjmand, 2009).

بعد از انقلاب شاهد ظهور و گسترش شرکت‌های دولتی و بنیادهای شبه دولتی یا حاکمیتی به عنوان قدرتمندترین بازیگران صحنه اقتصاد کشور هستیم. این گروه نوعی بورژوازی دولتی هستند که از انحصارات ویژه‌ای برخوردار بوده و صحنه گردان اصلی اقتصاد کشور نیز به شمار می‌آیند. بورژوازی دولتی - حاکمیتی به طور کلی به دو دسته تقسیم می‌شود. یک گروه تحت نظارت قوه مجریه و گروه دوم تحت اختیار حاکمیت هستند برای نمونه، بانکها و شرکت‌های دولتی از گروه اول بوده و بنیادها مانند بنیاد شهید، بنیاد مستضعفان، ستاد اجرایی و جانبازان، قرارگاه سازندگی خاتم الانبیا، آستان قدس رضوی، موقوفات و غیره از گروه دوم هستند. گزارش یا داده دقیقی وجود ندارد که این دو دسته روی هم چند درصد اقتصاد کشور را تشکیل می‌دهند اما برآوردها حاکی از آن است که نزدیک به ۷۰ درصد اقتصاد کشور در اختیار مجموع دو دسته فوق است. (world bank, 2009) مضافاً داده دقیقی وجود ندارد که کدام یک از دو دسته بر دیگری برتری دارد و رابطه دولت اصلاحات با این دو گروه به صورت زیر بود:

شرکت‌های دولتی جزئی از دولت و زیر مجموعه و تابع دولت هستند. رابطه دولت با شرکت‌های حاکمیتی یا اقتصاد حاکمیتی نیز تابعی از رابطه دولت با نهادهای حاکمیتی و انتصابی بود که رابطه دولت اصلاحات با آنها چندان مثبت ارزیابی نمی‌شود.

در مجموع هیچ‌گاه یک بورژوازی ملی و مستقل قدرتمند در ایران شکل نگرفت و رابطه دولت نیز با گروه‌های سرمایه‌دار مولد همیشه سست و ضعیف بوده (Movasaghi, 2009) و رابطه دولت اصلاحات با طبقه سرمایه‌دار تجاری-صنعتی و سرمایه‌داری دولتی-حاکمیتی اصلاً به اندازه رابطه مستحکم و ارگانیک مدنظر تعریف لفت‌ویچ از دولت توسعه‌گرا نبود. جنس‌گفتمان اصلاحات و تأکید بر آزادی، جامعه‌مدنی، دموکراسی، حقوق بشر و مسایلی از این دست باعث می‌شد که دولت اصلاحات بیشترین تکیه را بر طبقه متوسط مدرن داشته باشد و این طبقه نوپا بود که حامیان اصلی جنبش اصلاحات در ایران را شکل می‌دادند (Bashiriyeh, 2021).

۴-۲- دیوان‌سالاری در دولت اصلاحات

از نظر پیتز ایوانز (۱۳۸۵)، رابطه معناداری میان بوروکراسی کارآمد و توسعه اقتصادی وجود دارد و هرچه صلاحیت‌های فنی بوروکراسی بالاتر باشد این صلاحیت فنی هم بستر ساز و هم هادی سیاست‌های توسعه دولت توسعه‌گرا خواهد بود. ویژگی‌هایی چون قدرت، اقتدار، مرجعیت، شایسته‌سالاری، تکنوکراسی، نظام کارشناسی و استقلال فنی-علمی از دولت از ویژگی‌های اساسی بروکراسی است (Movasaghi, 2022). ویژگی‌های گفته شده در نظام بوروکراسی ایران ضعیف بوده (Sariolgalam, 2023) و از دیگر مشکلات مهم دیوان‌سالاری در ایران تعدد نهادهای تصمیم‌گیر در هر حوزه موضوعی و فقدان هماهنگی میان آنها بوده است. گاهی این نهادها از دو سرچشمه متفاوت انتصابی و انتخابی هستند و تضادهای فکری-سیاسی-منفعتی و تعارض منافع فراوانی میان آنها وجود دارد و آن یکدستی بوروکراسی در دولت‌های توسعه‌گرا به هیچ وجه در ایران و در مطالعه موردی ما دولت اصلاحات مشاهده نمی‌شود. بویژه اگر نهادهای انتخابی و انتصابی از یک تفکر نباشند این تضادها بین نهادهای گوناگون و موازی درون حاکمیت بیشتر می‌شود و از این منظر وضعیت دولت اصلاحات نامناسب بود چرا که دولت اصلاحات را می‌توان زاویه دارترین دولت با نهادهای نظام از سقوط بنی‌صدر تا سال ۱۴۰۳ دانست. گروه‌هایی مانند جبهه مشارکت، سازمان مجاهدین انقلاب اسلامی، مجمع روحانیون و زیر مجموعه‌ها و وابستگان فکری-سیاسی آنها قدرت دولت را در اختیار داشتند که این گروه‌ها حداکثر زاویه را با هسته سخت قدرت داشتند و این تأثیر خود را بر بوروکراسی می‌گذاشت (Hajjarian, 2001).

در مجموع ساختار بوروکراسی در دولت اصلاحات به نسبت دولت‌های پیش و پس از خود منظم‌تر به روزتر، مدرن‌تر، افسون‌زدا شده‌تر (Hajjarian, 2001) یا سکولارتر، فنی‌تر و تکنوکراتیک‌تر و تلاش برای حرکت‌های کوچک به سمت سیستم کاملاً مدرن که عقلانیت و شایسته‌سالاری، استقلال، انضباط فنی-تکنیکی از ویژگی‌های سیستم اداری مدرن است، صورت گرفت ولی ساختار اداری همچنان از دولت و حوزه سیاسی استقلال نداشته و وابسته به آن بود و به مانند تمام دوره‌های جمهوری اسلامی از استقلال رای در تصمیم‌گیری و اجرا برخوردار نبودند.

۴-۵- جامعه مدنی در دولت اصلاحات

یکی از بسترهای موفقیت دولت توسعه‌گرا فقدان یا ضعف جامعه یا نهادهای مدنی متعارض و فشارهای ناشی از آن در مراحل اولیه توسعه بود (Leftwich, 2021). این گزاره از همان منطبق تقدم توسعه اقتصادی بر توسعه سیاسی-فرهنگی نشأت گرفته و توسعه سیاسی-فرهنگی و تقویت جامعه مدنی پیش از رسیدن به توسعه اقتصادی را کاری عبث و بیهوده

می‌داند. رهبران دولت‌های توسعه‌گرای شرق آسیا اساساً مدل لیبرال دموکراسی غربی را برای مراحل اولیه توسعه کشورهای خود مضر می‌دانستند و معتقد بودند باید حدی از توسعه و رفاه مستقر شود تا جامعه مدنی بر این بستر رشد و نمو پیدا کند. دوره خاتمی دوران رشد و شکوفایی جامعه مدنی بود و اصلاح‌طلبان آمده بودند تا جامعه مدنی را تقویت کنند. (Razavi, 2000) تعداد انجمن‌های سیاسی از ۳۵ انجمن در سال ۷۶ به ۱۳۰ انجمن در سال ۸۰ و تعداد سازمان‌های مردم‌نهاد^۳ (زنان، جوانان، دانشجویان، زیست محیطی، حقوق بشری و غیره) از مرز ۲۵۰۰ انجمن در سال ۸۴ عبور کرد. تعداد سازمان‌ها و انجمن‌ها و کانون‌ها و اصناف و غیره در سال ۸۴ حدود ۱۰ هزار تخمین زده شد است که بسیاری از آنها رنگ و بوی سیاسی نیز یافته بودند و همراه جنبش اصلاحات و بسیاری از آنها نیز بسیار رادیکال‌تر از یک جنبش درون حاکمیتی و به نوعی در قالب مطالبات اپوزیسیونی در صحنه حضور داشتند (Amirarjmand, 2009). نشریات از ارکان جامعه مدنی به شمار می‌روند. دولت اصلاحات بهار نشریات بود. روزنامه‌های جدید التاسیسی مانند جامعه، توس، نشاط، آریا، عصر آزادگان، مشارکت و غیره در کنار قدیمی‌ترهایی مانند سلام و عصر ما مباحثی تند و انتقادی را مطرح می‌ساختند (Azamidolatabadi, 2008).

در دولت اصلاحات به نسبت افزایش کمیت و کیفیت نهادهای مدنی، برخورد محافظه‌کاران با این نهادها نیز افزایش می‌یافت اساساً محافظه‌کاران به این نهادها به چشم ستون پنجم دشمن و ابزار جنگ نرم و ناتوی فرهنگی می‌نگریستند و ارزشی ذاتی برای آنها قائل نبودند. امیرارجمند (۲۰۰۹)، استدلال می‌کند که «سازمان‌های سیاسی- فرهنگی که در دوره خاتمی ایجاد شدند مانند گل‌های مصنوعی بودند که بدون هیچ ریشه‌ای در گلدان کاشته شدند و به راحتی از میان رفتند». این ریشه و خاک مناسب که امیر ارجمند از آن صحبت می‌کند همان توسعه اقتصادی و سطح بالای رفاه و نهادینه شدن نظم حاصل از این رشد و توسعه اقتصادی است که در تجربه دولت‌های توسعه‌گرای شرق و جنوب شرق آسیا به خوبی مشاهده گردید (Movasaghi, 2017).

۲-۶- بستر بین‌المللی توسعه در دولت اصلاحات

خاتمی در حالی به قدرت رسید که اوضاع بین‌المللی چندان به نفع ایران نبود. هرچند دولت سازندگی سیاست خارجی عمل‌گرایانه‌تری نسبت به دهه اول انقلاب در پیش گرفته و به توفیقاتی نیز دست یافت اما این توفیقات بیشتر محصور در منطقه و همسایگان بود و وضعیت رابطه ایران با قدرت‌های بزرگ غربی و اروپایی همچنان به تیرگی بود (Ramezani, 2020). سقوط رژیم شوروی باعث تک قطبی شدن جهان در دهه ۹۰ میلادی یا ۷۰ شمسی و یکه‌تازی ایالات متحده آمریکا شده بود. ایالات متحده در دولت کلینتون تحریم ایلسا^۴ را علیه ایران وضع کرده بود که اولی در فروردین ۷۴ و دومی در مرداد ۷۵ و این باعث می‌شد تا کشورهای دیگر از سرمایه‌گذاری و حجم مبادله بالا با ایران در صنعت نفت بپرهیزند. مسائل دیگری^۵ در اواخر دولت سازندگی پیش آمد که به قطع رابطه کشورهای اروپایی با ایران انجامید. خاتمی در چنین اوضاعی در انتخابات حساس ۷۶ به پیروزی رسید و سعی داشت چهره ایران انقلابی را در عرصه جهانی دگرگون

^۳NGO

^۴Iran and Libya Sanctions Act

^۵ جهان غرب در حوادثی مانند بمب‌گذاری برج‌های الخیر، میکونوس، آمیلا و... انگشت اتهام را به سمت جمهوری اسلامی ایران گرفته بود.

کند. شعار گفتگوی تمدن‌ها و نامگذاری سال ۲۰۰۱ به سال گفتگوی تمدن‌ها و سفر رئیس‌جمهور اسلامی ایران به کشورهای فرانسه و ایتالیا و بهبود روابط با سایر کشورهای اروپایی و کاهش تنش با دولت کلinton از دستاوردهای دولت اصلاحات محسوب می‌شود (Keddie, 2004). تمام تلاش دولت اصلاحات این بود که یک چهره معتدل، نرم و نرمال از ایران و انقلاب اسلامی به جهان مخابره کند اما دولت خاتمی بنا به دلایلی در این پروژه ناکام ماند. عواملی مانند حاکمیت دوگانه در داخل کشور و تعیین سیاست‌های خارجی و امنیتی جمهوری اسلامی توسط نهادهای حاکمیتی و تأکید وثیق هسته سخت قدرت بر ادامه ایدئولوژی انقلابی، به قدرت رسیدن دولت نئوکان بوش پسر در سال ۲۰۰۱ یعنی از بهمن ۱۳۷۹ تا آخر دولت خاتمی که دولت بوش رسماً دکترین تغییر رژیم ایران را در سال ۲۰۰۱ اعلام نمود و ایران، عراق و کره شمالی را محور شرارت اعلام کرد، تجاوز ایالات متحده به افغانستان در سپتامبر ۲۰۰۱ و به عراق در مارس ۲۰۰۳ و تهدید مداوم ایران به حمله نظامی و تشنج نظامی شدید در منطقه که فضای تنفس دولت اصلاحات و دموکراسی خواهی در داخل را بسیار مسموم می‌کرد، شروع پرونده هسته‌ای ایران در سال ۱۳۸۱ علی‌رغم تلاش‌ها و عقب نشینی‌های تیم ایرانی برای جلوگیری از ایجاد اجماع بین‌المللی علیه ایران و رفتن پرونده ایران به شورای امنیت، اما پرونده هسته‌ای چنان شمشیر داموکلس بالای سر ایران بوده و به ابزاری علیه ایران تبدیل شده است، کارشکنی‌های مداوم ایالات متحده آمریکا و دولت بوش در عرصه‌های اقتصادی و سیاسی علیه ایران، بازیگران مخرب منطقه‌ای یعنی اسرائیل و اعراب که هرگونه بهبود رابطه ایران با غرب را برنمی‌تابند و سعی در تیرگی همیشگی رابطه ایران با غرب و بویژه ایران با ایالات متحده آمریکا را دارند. به طور کلی در خصوص تأثیر نظام بین‌المللی بر توسعه کشورها، ایران دارای تفاوت‌های جدی با دولت‌های توسعه‌گرای شرق آسیاست. کشورهای شرق آسیا وارثان یک میراث استعماری مثبت در عرصه اقتصادی و انتقال تکنولوژی بودند (Movasaghi, 2017). به طوری که ایالات متحده بنا به دلایل متعدد به تجهیز ژاپن و کره جنوبی و سنگاپور پرداخت، سرریز توسعه تکنولوژی ژاپن به کره و تایوان رسید، مالزی از همه این‌ها استفاده کرد و آنطور که ملاحظه می‌شود کشورهای داخل منطقه شرق و جنوب شرق آسیا و نیز استعمارگران سابق آنها چون ژاپن و ایالات متحده و انگلیس دارای تأثیرات مثبت و هم افزایی در جهت توسعه اقتصادی کشورهای این منطقه بودند (Movasaghi, 2017). در خاورمیانه اما استعمارگران مانند انگلیس و روسیه و فرانسه همواره سعی در عقب نگه داشتن کشورها و تلاش برای چپاول منابع معدنی و در قرن بیست و یکم نفت و گاز این کشورها را دارند و بنا به دلایل سیاسی خواهان توسعه اقتصادی منطقه خاورمیانه شبیه به آنچه در شرق و جنوب شرق آسیا رخ داد، نیستند. در این میان وضعیت نظام انقلابی ایران که برخاسته از یک انقلاب ضد غرب و ضد جوهره مدرن است تا چه اندازه می‌تواند نامساعد باشد (Ramezni, 2020) و اساساً نوع برخورد غرب و ایالات متحده با دولت‌های توسعه‌گرا و ایران دارای تفاوت‌های جوهری و بنیادین است.

نتیجه‌گیری

توسعه، امری سیاسی است و نقش دولت برای گذار به توسعه بسیار مهم است. دولت باید از ویژگی‌هایی برخوردار باشد تا بتواند فرایند توسعه را راهبری کند. از منظر آدریان لفت‌ویچ دولتی که دارای نخبگان توسعه‌گراست، از طبقات اجتماعی استقلال دارد، دارای قدرت بوروکراتیک بالایی است، جامعه مدنی را کنترل می‌کند و بستر بین‌المللی مناسب

برای توسعه کشورش را ایجاد می‌کند، دولت توسعه‌گرا نام دارد. ویژگی‌های گفته شده توسط لفت‌ویچ از دل تجربه توسعه کشورهای شرق و جنوب شرق آسیا بویژه کره جنوبی دوران ژنرال پارک استخراج شده است.

با بررسی تحلیلی اقتصاد سیاسی دوران اصلاحات در ایران دریافته‌ایم که توسعه سیاسی، پلورالیسم فرهنگی، گفتمان حقوق بشر و دموکراسی، آزادی اجتماعی، تنش‌زدایی در سیاست خارجی، رفرمیسم و مدرنیزاسیون در عرصه‌های گوناگون مهمترین گزاره‌های حاکم بر این دولت بوده و نخبگان سیاسی این دوره نیز کمابیش خود را متعهد به آنها می‌دانستند. در عرصه اقتصادی اما گرایش مسلط و مشخصی را نمی‌توان در دولت اصلاحات جستجو کرد. البته نهادگرایی و لیبرالیسم اقتصادی دو مکتب عمده حاضر در دولت بودند اما اقتصاد و توسعه اقتصادی اولویت اول نخبگان اصلاح طلب نبود و جنس دغدغه‌های اصلاح‌طلبان با تعریف لفت‌ویچ از نخبگان توسعه‌گرا که توسعه و صنعتی شدن را مقدم بر فرهنگ، دموکراسی و حقوق بشر دانسته و از روشنفکرگرایی و دموکراسی خواهی دور بوده‌اند، متفاوت است.

در مورد متغیر اقتدار دولت باید گفت که دولت اصلاحات دارای تنش‌های جدی با ساختار حاکمیت بوده و به عنوان تنها بازیگر یا بازیگر مسلط طراح و مجری استراتژی‌های توسعه نمی‌توانست عمل کند و در این متغیر نیز با تعریف لفت‌ویچ و تجربه توسعه آسیای شرقی دارای تفاوت‌های جدی است چرا که دولت مدنظر لفت‌ویچ یا دولت توسعه‌گرا با سایر ارکان حاکمیت مانند مجلس در کره جنوبی یا پادشاهی در مالزی نه تنها دچار تعارض نبوده و از جانب آنها فشاری احساس نمی‌کرد بلکه بر آنها تسلط نسبی نیز داشت.

در باب متغیر استقلال دولت نیز باید گفت که دولت اصلاحات مانند تمام دوران جمهوری اسلامی دارای قدرت بالا و استقلال از طبقات اجتماعی بوده و هیچ کدام از طبقات توان رویارویی یا فشار جدی بر دولت را نداشتند. در اینجا نیز دولت اصلاحات برخلاف دولت‌های توسعه‌گرای لفت‌ویچی که دارای روابط ارگانیک و نهادینه با طبقات سرمایه‌دار تجاری-صنعتی بودند، نبوده و بیشتر سعی در جذب اقلشار روشنفکر، دانشگاهی، جوان، دموکراسی‌خواه و آزادی‌خواه و در یک کلمه طبقات متوسط مدرن را داشت.

در مورد متغیر دیوان‌سالاری نیز باید گفت که دولت اصلاحات علی‌رغم نگاه مدرن و نظم‌گرای خود به بوروکراسی و تلاش برای نهادینه‌سازی نظم مدرن و تخصص‌گرایی بر ادارات دولتی اما وارث ناکارآمدی تاریخی و مشکلات انباشته دوران‌های پیش از خود بوده و نیز تعارضات بوروکراتیک بین نهادهای انتصابی و انتخابی تأثیرات منفی خود را بر اقتدار بوروکراتیک دولت می‌گذاشت اما با توجه به تلاش‌های گوناگون دولت برای استقرار نظم مدرن و تخصص‌گرایی بر بوروکراسی بر بوروکراسی شباهت‌هایی با دولت مدنظر لفت‌ویچ وجود دارد.

با توجه به اعتقاد راسخ اصلاح‌طلبان بر تقویت جامعه مدنی و توسعه از پایین به بالا می‌توان گفت که در باب متغیر جامعه مدنی، دولت اصلاحات دقیقاً عکس دولت‌های توسعه‌گرا رفتار کرده است چرا که آن دولت‌ها توسعه از بالا (انقلاب از بالا توسط دولت) و جامعه مدنی ضعیف را دنبال می‌کردند نه آنکه به دنبال توسعه از پایین و تقویت جامعه مدنی باشند.

سرانجام در خصوص متغیر بستر بین‌المللی، توسعه نیز علی‌رغم تلاش‌های نخبگان اصلاح طلب برای تنش‌زدایی و ایجاد فضای مثبت برای توسعه اقتصادی اما به دلیل برتری نهادی نهادهای حاکمیتی در سیاست خارجی و دست بالای آنها در سیاست‌گذاری امنیتی جمهوری اسلامی ایران و نیز روی کار آمدن دولت نئوکان بوش پسر تلاش‌های مثبت دولت اصلاحات به نتایج مدنظر نرسید و اساساً بدلیل ماهیت نظام برآمده از یک انقلاب ضد غربی و ضد مدرنیته، فضای بین‌المللی

برای جمهوری اسلامی ایران با تعریف لغت‌ویچ و فضای بین‌المللی مناسب در منطقه شرق و جنوب شرق آسیا دارای فاصله زیادی دارد.

ملاحظات اخلاقی

این مقاله حامی مالی ندارد.

تعارض منافع

نویسندگان اعلام می‌کند که تعارض منافع وجود ندارد و تمام مسائل اخلاق در پژوهش را که شامل پرهیز از سرقت ادبی، نشر و یا ارسال بیش از یک بار مقاله، تکرار پژوهش دیگران، داده‌سازی یا جعل داده‌ها، منبع‌سازی و جعل منابع، رضایت ناآگاهانه سوژه یا پژوهش‌شونده، سوء رفتار و غیره می‌شوند، به طور کامل رعایت شده است.

تعهد کپی‌رایت

طبق تعهد نویسندگان، حق کپی‌رایت (CC) رعایت شده است.

References

- Baysal, B., & Karakaş, U. (2017). Climate change and security: Different perceptions, different approaches. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 14(54), 21–44.
- Bashiriyeh, H. (2021). Political Sociology (The Role of Social Forces in Political Life), Tehran, Ney Publication [in person].
- Beckett, M. (2006, October 24). *Untitled speech on foreign policy and climate security*. [Speech audio recording]. British Embassy, Berlin. <http://www.britischebotschaft.de/en/news/items/061024.htm>
- Bian, A. (2022). *How does climate change impact health?* The London School of Economics and Political Science. <https://www.lse.ac.uk/granthaminstitute/explainers/how-does-climate-change-impact-health/>
- Brauch, H. G. (2008, February). *Securitizing climate change* [Paper presentation]. 50th ISA Annual Convention, San Francisco, CA, United States.
- Buzan, B., Wæver, O., & de Wilde, J. (1998). *Security: A new framework for analysis*. Lynne Rienner Publishers.
- Carrington, D. (2013, June 30). Climate change poses grave threat to security, says UK envoy. *The Guardian*. <http://www.theguardian.com/environment/2013/jun/30/climate-change-security-threat-envoy>
- Council on Foreign Relations. (2023). *UN climate talks: 1992–2022*. <https://www.cfr.org/timeline/un-climate-talks>
- Cyrill, M. (2022). *A look at India's long-term climate action strategy*. India Briefing. <https://www.india-briefing.com/news/india-cop27-long-term-low-emission-development-strategy-submitted-unfccc-26430.html>

- Detraz, N., & Betsill, M. M. (2009). Climate change and environmental security: For whom the discourse shifts. *International Studies Perspectives*, 10(3), 303–320. <https://doi.org/10.1111/j.1528-3585.2009.00378.x>
- Diez, T., von Lucke, F., & Wellmann, Z. (2016). *The securitisation of climate change: Actors, processes and consequences*. Routledge.
- Dimitrov, R. (2017). *The politics of persuasion: UN climate change negotiations*. ResearchGate. https://www.researchgate.net/publication/286704945_The_politics_of_persuasion_UN_climate_change_negotiations
- Dupont, A., & Pearman, G. (2006). *Heating up the planet: Climate change and security*. Lowy Institute. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/627078>
- Floyd, R. (2013). Whither environmental security studies? An afterword. In R. Floyd & R. A. Matthew (Eds.), *Environmental security: Approaches and issues* (1st ed., pp. 279–297). Routledge.
- Floyd, R. (2019). *The morality of security: A theory of just securitization*. Cambridge University Press.
- Hammond, P. (2014). *Foreign secretary speech on climate change*. Foreign and Commonwealth Office. <https://www.gov.uk/government/speeches/foreign-secretary-speech-on-climate-change>
- Hartmann, B. (2010). Rethinking climate refugees and climate conflict: Rhetoric, reality and the politics of policy discourse. *Journal of International Development*, 22(2), 233–246. <https://doi.org/10.1002/jid.1676>
- Hawkins, E. D. (2022). *What you need to know about food security and climate change*. The World Bank. <https://www.worldbank.org/en/news/feature/2022/10/17/what-you-need-to-know-about-food-security-and-climate-change>
- Henderson, R. M., Reinert, S. A., Dekhtyar, P., & Migdal, A. (2015). *Climate change in 2018: Implications for business*. Harvard Business School. https://www.alumni.hbs.edu/Documents/events/Climate_Change_in_2020_Implications_in_Business.pdf
- Huld, A. (2021). *Understanding China's action plan for reaching peak carbon emissions by 2030*. China Briefing. <https://www.china-briefing.com/news/china-carbon-emissions-understanding-peak-emissions-action-plan/>
- IISD. (2021). *Glasgow Climate Change Conference*. <https://enb.iisd.org/glasgow-climate-change-conference-cop26>
- IISD. (2022). *Sharm El-Sheikh Climate Change Conference*. <https://enb.iisd.org/sharm-el-sheikh-climate-change-conference-cop27>
- IPCC. (2007). *Climate change 2007: The physical science basis*. Contribution of Working Group I to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change. Cambridge University Press.
- IPCC. (2021). *Climate change 2021: The physical science basis*. Contribution of Working Group I to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change. Cambridge University Press.
- IPCC. (2022). Summary for policymakers. In P. R. Shukla, J. Skea, & A. Reisinger (Eds.), *Climate change 2022: Mitigation of climate change*. Contribution of Working Group III to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change (pp. 5–114). Cambridge University Press.
- Jones, D. (2022). *Global electricity review 2022*. Ember. <https://ember-climate.org/insights/research/global-electricity-review-2021/>
- Kilroy, R. J., Jr., Rodriguez, A., & Hataley, T. (2012). *North American regional security: A trilateral framework*. Lynne Rienner Publishers.

- Kwatra, S. (2022). *India makes progress on its climate goals*. Natural Resources Defense Council. <https://www.nrdc.org/bio/sameer-kwatra/india-makes-progress-its-climate-goals>
- Leslie-Hole, H., & Lebling, K. (2022). *What to know about 5 big plans for US carbon removal*. World Resources Institute. <https://www.wri.org/insights/us-carbon-removal>
- Liu, Z., Deng, Z., He, G., Wang, H., Zhang, X., Lin, J., & Qi, Y. (2022). Challenges and opportunities for carbon neutrality in China. *Nature Reviews Earth & Environment*, 3, 141–155. <https://doi.org/10.1038/s43017-021-00244-x>
- Maizland, L. (2021). *Global climate agreements: Successes and failures*. Council on Foreign Relations. <https://www.cfr.org/backgrounder/paris-global-climate-change-agreements>
- McDonald, M. (2013). Discourses of climate security. *Political Geography*, 33(1), 42–51. <https://doi.org/10.1016/j.polgeo.2013.01.002>
- McDonald, M. (2023). (In)securitization and climate change. In P. D. Williams & M. J. McDonald (Eds.), *Security studies: An introduction* (3rd ed., pp. 395–408). Routledge.
- MoEFCC. (2022). *India's long-term low-carbon development strategy*. Ministry of Environment, Forest and Climate Change, Government of India.
- Nevitt, M. (2024). Climate change and the spectre of statelessness: A new research agenda. *Journal of Global Security Studies*, 9(2), 1–18. <https://doi.org/10.1093/jogss/ogae019>
- Nevitt, M. (2020). Is climate change a threat to international peace and security? *Michigan Journal of International Law*, 42, 527.
- Obama, B. (2015, January 20). *Remarks by the President in the State of the Union Address* [Speech transcript]. The White House. <https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2015/01/20/remarks-president-state-union-address-january-20-2015>
- Oels, A. (2012). From 'securitization' of climate change to 'climatization' of the security field: Comparing three theoretical perspectives. In J. Scheffran, M. Brzoska, H. G. Brauch, P. M. Link, & J. Schilling (Eds.), *Climate change, human security and violent conflict* (pp. 185–205). Springer. https://is.muni.cz/el/1423/podzim2015/MEB401/um/Oels_2012.pdf
- Oels, A. (2013). Rendering climate change governable by risk: From probability to contingency. *Geoforum*, 45, 17–29. <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2011.09.007>
- Parry, E. J. (2007). *Letter dated 5 April 2007 from the Permanent Representative of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland to the United Nations addressed to the President of the Security Council* (UNSC S/2007/186).
- Prange, M. (2022). *Climate change is fueling migration. Do climate migrants have legal protections?* Council on Foreign Relations. <https://www.cfr.org/in-brief/climate-change-fueling-migration-do-climate-migrants-have-legal-protections>
- Roomi, F. (2023). Climate change and its consequences for Iran's national security. *Journal of Political and International Approaches*, 14(1), 203–228. [Persian]
- Sahu, A. K. (2017). The securitisation of the climate change issue. *World Affairs: The Journal of International Issues*, 21(4), 26–37.
- Scott, S. V. (2012). The securitization of climate change in world politics: How close have we come and would full securitization enhance the efficacy of global climate change policy? *Review of European Community & International Environmental Law*, 21(3), 220–230.

- The Commonwealth Fund. (2022). *The impact of climate change on our health and health systems*. <https://www.commonwealthfund.org/publications/explainer/2022/may/impact-climate-change-our-health-and-health-systems>
- The People's Government of Fujian Province. (2021). Outline of the 14th five-year plan (2021–2025) for national economic and social development and vision 2035 of the People's Republic of China. https://www.fujian.gov.cn/english/news/202108/t20210809_5665713.htm
- Tramel, S. (2014). *Social movements gain momentum in the fight for climate justice*. HuffPost. http://www.huffingtonpost.com/salena-tramel/social-movements-gain-mom_b_6102184.html
- Treut, L. (2007). Historical overview of climate change. In S. Solomon, D. Qin, M. Manning, Z. Chen, M. Marquis, K. B. Averyt, M. Tignor & H. L. Miller (Eds.), *Climate change 2007: The physical science basis*. Contribution of Working Group I to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change. Cambridge University Press.
- Trombetta, M. J. (2008). Environmental security and climate change: Analysing the discourse. *Cambridge Review of International Affairs*, 21(4), 585–602. <https://doi.org/10.1080/09557570802452920>
- Trombetta, M. J. (2014). Linking climate-induced migration and security within the EU: Insights from the securitization debate. *Critical Studies on Security*, 2(2), 131–147. <https://doi.org/10.1080/21624887.2014.923699>
- Ullah, A., Bano, A., & Khan, N. (2021). Climate change and salinity effects on crops and chemical communication between plants and plant growth-promoting microorganisms under stress. *Frontiers in Sustainable Food Systems*, 5, 618092.
- UN. (2017). *COP23: UN Climate Change Conference 2017*. <https://www.un.org/sustainabledevelopment/cop23/>
- UN. (2019). *Migration and the climate crisis: The UN's search for solutions*. <https://news.un.org/en/story/2019/12/1052971>
- UN. (2023). *What is climate change?* <https://www.un.org/en/climatechange/what-is-climate-change>
- UNEP. (2022). *Emissions gap report 2022: The closing window – Climate crisis calls for rapid transformation of societies*. United Nations Environment Programme.
- UNFCCC. (2011). *Fact sheet: Climate change science – The status of climate change science today*. http://unfccc.int/files/press/backgrounders/application/pdf/press_factsheet_science.pdf
- Verij kazemi, M. (2023). Climate change and the possibility of environmental terrorism in Iran. *Journal of Geography and Human Relations*, 6(3), 124–144. [Persian]
- Vivekananda, J. (2022). *Why climate change matters for human security*. United Nations University. https://collections.unu.edu/eserv/UNU:8836/UNUUNEP_Vivekananda_RHER.pdf
- Warner, J. (2019). The mobile threat discourse: Imagining human mobility as a security problem. In A. Baldwin, C. Bettini, G. Methmann, & D. Rothe (Eds.), *Racializing climate change: Forging climate justice* (pp. 87–103). Routledge.
- Watts, J. (2020, February 19). Oil and gas firms "have had far worse climate impact than thought". *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/environment/2020/feb/19/oil-gas-industry-far-worse-climate-impact-than-thought-fossil-fuels-methane>
- Wæver, O. (1995). Securitization and desecuritization. In R. D. Lipschutz (Ed.), *On security* (pp. 46–86). Columbia University Press.

- Wæver, O. (2004). *Aberystwyth, Paris, Copenhagen: New schools in security theory and the origins between core and periphery* [Paper presentation]. International Studies Association Conference, Montreal, Quebec, Canada.
- WHO. (2021). *COP26 special report on climate change and health: The health argument for climate action*. World Health Organization.
- World Bank. (2017). Borgomeo, E., & Sadoff, C. *Beyond scarcity: Water security in the Middle East and North Africa*. World Bank. <https://www.worldbank.org/en/topic/water/publication/beyond-scarcity-water-security-in-the-middle-east-and-north-africa>

